

Föltételezettség és értelemvesztés

Török Sophie *Mulandóság* című verséről

A maga idejében Török Sophie egyike volt a legtöbbet publikáló *Nyugat*-költőknek. E tény értékéből persze sokat levon, hogy ez a kiugró szereplési gyakoriság aligha magának a költőnőnek járt ki – a szereplési lehetőséget inkább Babits Mihály felesége kapta meg. Mai távlatból nem is kétséges, hogy ha nem a *Nyugat* szerkesztőjének (s persze a nagy hatalmú kurátornak, írói sorsok meghatározójának) felesége lett volna, írásait jóval ritkábban hozta volna a *Nyugat*. Ez a helyzet azonban, paradox mód, nemcsak megérdemeletlen előnyt jelentett számára, de legalább annyira hátrányt is. Kivételezett helyzete ugyanis az irodalmi élet szereplői előtt, kimondatlanul is, valódi teljesítményeit is eljelentéktelenítette, s így Babits halála óta még java írásait is közöny fogadja – méltánytalan visszahatásként hajdani privilegizáltságára. A mai irodalomtörténet-írás, amely egyébként sem igen vállalja az irodalmi aranymosás szép, de per definitionem kétes kimenetelű, fáradságos munkáját, sajnos Török Sophie esetében sem végezte el az életmű újraolvasását, érték szerinti szelekcióját. A kutatás, kevés kivétellel, ma is legföljebb csak mint Babits életrajzának egyik szereplőjét méltatja figyelmére, s csak ez emeli ki őt a teljes feledettségből. Pedig, s ezt nem árt hangsúlyozni, lenne mit figyelemre méltatni. Az életmű, amely persze kontroll híján túldagad saját határain, egyes darabjaiban irodalmilag is értékes, számontartásra érdemes.

Az egyik olyan verse, amely nem verspróbálkozás, nem is pusztán az irodalmi ambíciójú feleség személyes identitásválságának lélektani dokumentuma, s a maga nemében „igazi”, ma is érvényes műalkotás, a *Mulandóság*. Ez a *Nyugat* 1938. novemberi számában jelent meg, a 359. oldalon, a költőnő több más verse társaságában. Keletkezésének körülményeit, életrajzi hátterét nem ismerjük, inkább csak sejthető, hogy ez sem független

a Babitscsal folytatott asztali eszmecseréktől. Babits akkoriban, tudjuk, életműve egyik kiemelkedő darabját publikálta (a *Jónás könyve* a *Nyugat* két hónappal korábbi, szeptemberi számában jelent meg), de – mint a decemberi számban olvasható *Szekszárdi kadarka* című jegyzete, a *Könyvről könyvre* sorozat egyik darabja is tanúsítja – őt magát is foglalkoztatta a mulandóság kérdése. Érdekes is idéznünk Babits egyik ide vágó gondolatát: „Mindez nem nagyon fontos” – mondja az elmúlt dolgokról: „ami volt, az valahogy ma is mind megvan, az életből semmisem veszhet el, mert az élet egészében egy, a maga történeti egységében, akárcsak egy ország. Amilyen például Magyarország. Hozzá tartoznak az elveszett részei is!” Majd így folytatja: „Ez az a titokzatos állandóság, amely minden mulandóság mélyén lappang. A lélek nem a jelenben él, hanem kiterjedése van az időben, mint a tárgyaknak a térben. Az emlékezet csak visszacsatolja, ami igazában és jogszerint mindig a mienk volt” (444). A mulandóság kérdésének ez a babitsi tematizációja szempontunkból két vonatkozásban is érdekes. Egyrészt jelzi, Babitsot akkoriban tartósan foglalkoztatta a mulandóság kérdése (már a *Jónás könyve* is olvasható e nézőpontból), sőt saját „elmélete” is volt e tárgykörben. Valószínű tehát, hogy „otthon”, asztal mellett erről feleségével is eszmét cserélt. Másrészt, ez legalább olyan fontos, mint az előbb említett mozzanat, a *Szekszárdi kadarka* idézett passzusa voltaképpen replika a *Mulandóságra*. Babits, beállítódásából következően, feleségével ellentétben, éppen a mulandóság mélyén lappangó „titokzatos állandóság”-ot állítja középpontba.

Török Sophie verse ugyanis, azt mondhatnánk, a babitsi fölfogásnak éppen az inverze. Nem pusztá tagadása, hanem hozzá képest egy új nézőpont érvényesítése. S éppen ez az inverzió teszi érdekessé, sőt fontossá a *Mulandóságot*, amely pedig csupán néhány sornyi:

*Hányan meghaltak már
akik szerettek engem!
és szívükben őriztek engem.
Hány éneket ismerték, mit én
már elfeledtem, hány arcomat, ki
sokféle voltam, de sok formában
hiánytalanul egy. Sorra elmennek,
s mindenik belőlem is elvisz valamit.
S mire én is meghalok
már csak töredék leszek
megfejtethetlen. Sorsom értelme
elfoszlik holtak porladó ajkain.*

Nem kétséges, a *Mulandóság*, Török Sophie e fontos verse identitásvers, a szerző alapproblémája fogalmazódik benne újra. Belső feszültségét az énkonstrukció és a személyes (ám minden emberre érvényes, közös) „sors” föloldhatatlan ellentéte alakítja ki. Az énkonstrukció, alapértelmezésben, stabil: „sokféle voltam, de sok formában / hiánytalanul egy”. Ez a beállítódás az én integritásával, egységével számol, ilyenként tételezi önmagát, az egységes én-en belül csak sokféleség, de nem összeférhetlenség van. Eddig, mondhatnánk, mindez csak Babitsot mondja föl, az ő fölfogásából indul ki. A versbeli ének ez a stabilitása azonban a versen belül csak lát-szólagos, pontosabban szólva: mulandó. Az én ugyanis e versben, nagyon figyelemre méltó módon, a 'többiek' függvénye. Az én egységét csak az ént érzékelő, mentálisan megrögzítő (s így ideiglenesen stabilizáló) 'többiek' („akik szerettek”) tartják fön. Azok, akik – a maguk nézőpontjából szemlélve az ént – azt is ismerik és őrzik az énből, amit már maga az én is „elfelejtett”, azaz, amit az identitás is csak tudattalanul tartalmaz. Az ént – „arcinak” megőrzésével – csak a 'többiek', az őt szeretők teszik teljes egészé. Az én föltételezett, a többiek függvénye. Ez a tételezés nagyon mély és igaz tapasztalatot fejez ki. Minden valamirevaló filológus tudja, hogy amikor egy, már lezárt életet kell nyomaiból rekonstruálni, a rekonstrukció sikere jórészt azon áll vagy bukik, hogy megragadható-e az, ahogy a többiek, a kortársak érzékelték és leírták az illetőt, hogy látható-e még az az arc, amelyet ez a kortárs, s az az arc, amelyet egy másik vagy egy harmadik kortárs „látott”. Minél több ilyen, külső nézőpontból megrögzített „arc” áll a filológus rendelkezésére, annál teljesebb, annál kerekesebb a portré, amit meg tud rajzolni. A külső tekintet ugyanis nemcsak alakít, de archivál is. Az ember nemcsak az, aminek gondolja magát, de az is, aminek őt a többiek látják, amilyené a többiek tudatában összeáll. Az én „az mindig a többiek”, azaz a kínálkozó interakciók eredője, semmiképpen nem önmagába zárt adottság.

S fontos momentum, hogy ez az egység és stabilitás a vers menetében eredendően mint veszendő jelenik meg. Nemcsak az én őrzi emlékeit, nemcsak az én menti át emlékké a múltját (ahogy Babits és sokan mások is gondolják), de az ént is az emlékezet őrzi – a mások emlékezete. Ám (s ez visz a dologba csavart) nemcsak az én sorsa a halál, de azoké is, akik ezt az ént megtapasztalják, mentális képét megalkotják, akik a maguk módján megítélik és megőrzik – amíg élnek. Az én stabilitása így a többiek függvénye, s mindent eldönt, hogy a 'többiek' is mulandóak: meghalnak. S ez a többiekre való ráutaltság, ez a többiektől való föltételezettség inherensen teszi törékennyé a 'legstabilabb' ént is. Török Sophie költői leleménye (s gondolkodástörténeti teljesítménye) ennek fölismerésében rejlik. „Sorra

elmenni, / s mindenik belőlem is elvisz valamit” – mondja. De ez az alaptapasztalat, amely, fölismerve, már-már triviálisan egyszerű s evidens, nem pusztán a megsebzett narcizmus gesztusa. Jóval több annál, mondhatnánk, egzisztenciális összefüggés. A mások halála ugyanis az én saját emberi arcomat is széttöri, töredékké változtatja, kiszolgáltatva azt a nemismerés, a meg nem értettség idegenségének és közönyének. Joggal mondja ki tehát a vers: „S mire én is meghalok / már csak töredék leszek / megfejtethetlen.” (Itt a jelző magyarázatként való hátravetése kiemelő szerepű, hatásfokozó eszköz. Hangsúlyossá tesz.)

A „megfejtethetlenség” mozzanata a versben az értelemképződés új, továbbvivő eleme. Az énről alkotott mentális képek ugyanis, az azt megalkotók halálával nemcsak elenyésznek, azaz nemcsak maguk a képek törlődnek, de velük együtt az én megérthetősége, megmutatkozhatásának lehetősége is megsemmisül. Nem árt szem előtt tartani, hogy a vers háttérében itt megint komoly közös emberi tapasztalatok húzódnak meg. Ismeretes ugyanis, hogy például az öreg, kortársait elvesztő embert már nem szokták „érteni”. Azok, akik egy más összefüggés szocializáltjaként az öreg ember potenciális környezetét alkotják, tapasztalataik lényegi más-idejűsége következtében inkompatibilisek vele. Az elmagányosodott öreg idegen az újabbak, a fiatalok számára, s az ő számára is idegen a környezet, ami igazi kortársainak eltűnésével körülveszi. A világ „érthetlenné”, ő pedig „érdektelenné” és „megfejtethetlenné” válik. Ezzel pedig én-azonossága is automatikusan megsemmisül – még fizikai értelemben vett halála előtt. S Török Sophie versének e mozzanata különösen fontos és megvilágosító: ez a „megfejtethetlenség” ugyanis nála nemcsak megjelenik, de „logikusan”, sőt törvényszerűen jelenik meg. Az előzményekből kényszerítő logikai szükségszerűséggel következik, hogy a szilárd én az őt szeretők halálával töredékké, végeredményben pedig „megfejtethetlenné”, azaz értelemnélkülivé válik. S ez, érzékelteti velünk a vers, nem véletlenszerű, esetleges történés, ez az emberi egzisztencia törvényszerűen bekövetkező folyamánya. Nem is lehet másként – mondja ki tragédiáját a költőnő.

Magában a szövegben persze közvetlenül nincs jelen az öregség, benne nem az idő múlása tematizálódik, hanem a létezők mulandósága. Impliciten azonban a mulandóság föltételezi az időt: ami múlik, az időben múlik. Ám, s ez poétikailag fontos, e folyamatnak a vers csak a sarokpontjait rögzíti (magát a folyamatot nem írja le, nem részletezi, az összefüggést nem oldja szét). Így a szöveg sűrűvé, tömörre válik. A zárlat pedig már csak a szükségszerű következményt regisztrálja: „Sorsom értelme / elfoszlik holtak porladó ajkain.”

A *Mulandóság*, ahogy mondani szokták, egészében véve szinte eszköztelen, lapidárisan tömör vers. Retorikai díszítés, kötött szótagszám, rím stb. nincs, kohézióját pusztán gondolati érvényessége adja. De az egyes szám első személyű megszólalás, amely mindvégig jelezve van, személyessé teszi e szöveget. S ez így már nem spekuláció, még csak nem is „filozófia”, hanem vers, az egész szöveget a személyes érintettség hatja át. S a tét is személyes: a személyes sors „értelme” foszlik szét. Ennyiben ez a vers is egy identitásválság verse, de nem érzelem, s nem is önsajnáló. „Csak” föl- és beismer, tudomásul vesz. Költészettörténeti sajátossága pedig a benne megjelenő kettősségben van. A kiindulópont még (konvencionálisan) az én integritásával, egységével számol, s ez a tételezés még a klasszikus modernség sajátja, olyan konvenció, amely majd a kései modernségben rendül meg, vagy éppen válik semmivé. A versben azonban az indító konvenció nemcsak megjelenik, de a vers végére meg is semmisül: a szöveg igazi történése maga ez a megsemmisülés. S ami jelentőssé teszi a költői „ötletet”, az éppen egyetemes érvénye: ez a megsemmisülés nem véletlenszerű s nem egyedi, hanem szükségszerű. A stabil én megsemmisülése maga a (fölsimert) törvényszerűség. Ám ebben a „törvényszerűségben” az eredendő személyes tragikum, a személyes veszteség is megszólal. A közös sors személyes tragédia is egyben. A történést paradoxitása az összefüggést fölismerő én számára mégis nyilvánvaló: az én megsemmisülését és értelemvesztését a 'többiek', az őt szerető emberek halála vonja maga után.

Az én sorsszerűen kialakuló, az én lényegét képező „értelme” tehát „elfoszlik holtak porladó ajkain”. Mert nincs többé, aki megmondja, ki vagyok, s mire meghalok, magam is már töredékké és megfejthetlenné válok.

Kimondható, az én sorsa, értelme a többiek közsorsának függvénye. Az emberlét eredendően tragikus.